

जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती उपक्रमाचा अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांवर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास

प्रा. एन. एन. लांडगे, Ph. D. & श्री. योगेंद्रसिंग वसंत पाटील

M.A., M.Ed., Ph.D., सानेगुरुजी विद्याप्रबोधीनी, सर्वसमावेशक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, खिरोदा, ता. रावेर,

जि. जळगांव, Email - nnlandge@gmail.com

M.Sc., M.Ed., M.Phil, NET (Edu.), अधिव्याख्याता, अध्यापक विद्यालय, खिरोदा, ता. रावेर, जि. जळगांव.

Email - patilyogendra10@gmail.com

Abstract

अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांमध्ये जीवन कौशल्ये विषयक जाणीव जागृती निर्माण करणे व जीवन कौशल्ये उपक्रमाचा परिणाम तपासून पाहणे हा या अभ्यासाचा हेतू होता. प्रायोगिक संशोधन पध्दतीचा वापर करून एकलगत पूर्व-उत्तर चाचणी अभिकल्पाचा वापर करण्यात आला. स्वनिर्णित नमुना निवडीद्वारे चाळीस छात्राध्यापकांची निवड एकूण जनसंख्येतून करण्यात आली होती. डॉ. ए. राधाकृष्णन नायर यांची प्रमाणित जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती चाचणी जीवन कौशल्ये उपक्रमाचा परिणाम तपासून पाहण्यासाठी वापरण्यात आली होती. जीवन कौशल्ये उपक्रमामुळे छात्राध्यापकांमध्ये जीवन कौशल्ये विकसित होऊन जीवन कौशल्ये विषयक माहिती आणि ज्ञानात वाढ झालेली दिसून आली.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :-

एकविसावे शतक हे माहिती तंत्रज्ञानाचे, ज्ञानाचे विस्फोटाचे आणि स्पर्धेचे आहे. माहिती संवाद यासाठी शिक्षणातून मोठ्या प्रमाणावर योगदान दिले जावे अशी समाजाची अपेक्षा आहे. यासाठी शिक्षणातून मोठ्या प्रमाणावर विकसित होणारे ज्ञान आणि कौशल्ये यांच्या मोठ्या प्रमाणावर प्रसार होणं गरजेचं आहे. सध्याच्या या प्रचंड स्पर्धेच्या धकाधकीच्या आणि संघर्षमय युगात चंगळवादांमुळे नितीमुल्यांचा ऱ्हास होत आहे. विविध स्तरावरील स्पर्धांमुळे समाजातील लहान मोठ्या व्यक्तीला अपरिहार्यपणे संघर्षाला आणि ताणतणावांना तोंड द्यावे लागते. बदलती सामाजिक मुल्ये, विभक्त कुटुंब पध्दती, तुलना करणारे पालक, पालकत्वाच्या शिक्षणाचा अभाव त्यामुळे मुलांच्या मानसिकतेबाबत पालकांमध्ये अज्ञान, गैरसमज निर्माण होतो. याचा परिणाम भावी पिढीवर होतो. त्यातून विद्यार्थ्यांमध्ये न्युनगंड, भिती, चिंता, नैराश्य येते. यामुळे विद्यार्थी आत्महत्या करतात. त्यांच्यामध्ये वाढत जाणारी हिंसक वृत्ती, व्यसनाधिनता, नकारात्मक विचार, आत्मविश्वासाचा अभाव याबाबत सर्वत्र चिंता व्यक्त केली जाते या सर्व गोष्टी टाळण्यासाठी विद्यार्थ्यांना जीवन कौशल्ये शिक्षण देणं गरजेचं आहे.

जागतिक आरोग्य संघटनेने (WHO) १९९७ मध्ये दहा मुलभूत कौशल्ये निश्चित केली आहेत. जीवन कौशल्ये अशी दहा कौशल्ये की ज्याद्वारे व्यक्ती आपली शक्ती व क्षमता यांचा वापर करून दैनंदिन जीवनात येणाऱ्या समस्या सोडविते व सकारात्मकपणे आपल्या दैनंदिन गरजा प्रभावीपणे पूर्ण करते. जीवन कौशल्ये भारतीय विद्यार्थ्यांच्या अंगी बाणावीत म्हणून राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा (२००५) मध्ये जीवन कौशल्ये शिक्षणावर भर देण्यात आला होता. राष्ट्रीय अभ्यासक्रमास अनुसरून राज्य अभ्यासक्रम आराखडा तयार करण्यात आला असून पाठ्यक्रमात जीवन कौशल्ये समाविष्ट करण्यात आली आहेत. पाठ्यक्रमात जीवन कौशल्ये समाविष्ट करण्यात आली असली तरी शाळांमधून, अध्यापक विद्यालय, महाविद्यालयातून शिक्षण घेणाऱ्या

विद्यार्थ्यांमध्ये ती रुजली आहेत का ? तसेच त्यांना शिकविणाऱ्या शिक्षकांमध्ये ती जीवन कौशल्ये रुजली आहेत का ? असे एक ना अनेक प्रश्न संशोधकाच्या मनात निर्माण झाले.

दर्जेदार अध्यापकच दर्जेदार छात्राध्यापक निर्माण करू शकतो कारण शिक्षक हा काही बनून येत नाही तर तो घडवावा लागतो. परंतु आजच्या शिक्षक प्रशिक्षण विद्यालयातून शिक्षक खरोखर घडतो आहे का ? तसेच जीवनातील विविध संघर्षांना, समस्यांना सामोरे जाण्यासाठी छात्राध्यापकांच्या अंगी विविध क्षमता, कौशल्ये, व्यवसायनिष्ठा, सामाजिक बांधिलकी अध्यापकीय व्यक्तीमत्त्वासाठी लागणाऱ्या क्षमता त्यांच्या अंगी रुजल्या आहेत का ? त्याविषयीची जाणीव जागृती कितपत आहे याचा शोध घेणे संशोधकाला आवश्यक वाटले. म्हणून प्रस्तुत संशोधन समस्येची निवड संशोधकाने केली होती.

समस्या विधान :- अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांवर जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती उपक्रमाच्या परिणामाचा अभ्यास.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

- १) अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांमधील जीवन कौशल्ये विषयक जाणीव जागृतीचापूर्व चाचणीच्या आधारे शोध घेणे.
- २) जीवन कौशल्ये विषयक शैक्षणिक उपक्रमाची अंमलबजावणी करणे.
- ३) जीवन कौशल्ये विषयक शैक्षणिक उपक्रमाचा परिणामउत्तर चाचणीच्या आधारे तपासणे..
- ४) अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमधील जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती विषयक संपादनाची तुलना पूर्व व उत्तर चाचणीच्या आधारे करणे.

कार्यात्मक व्याख्या :-

- १) जीवन कौशल्ये - जीवन कौशल्ये म्हणजे अशी कौशल्ये ज्याद्वारे व्यक्ती आपली शक्ती व क्षमतांचा वापर करून दैनंदिन जीवनात येणाऱ्या समस्या सोडविते व सकारात्मकपणे आपल्या दैनंदिन गरजा प्रभावीपणे पूर्ण करते.
- २) जीवन जगण्यासाठी लागणारे कौशल्ये म्हणजे जीवन कौशल्ये होय.
- ३) उपक्रम - अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांमध्ये जीवन कौशल्ये विषय जाणीव जागृतीसाठी तयार केलेले विविध कार्यक्रम म्हणजे उपक्रम होय.
- ४) परिणामाचा अभ्यास - संशोधकाने जीवन कौशल्ये जाणीव जागृतीसाठी राबविलेल्या उपक्रमाच्या फलश्रुतींचे अध्ययन

परिकल्पना :- शून्य परिकल्पना

- १) छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमध्ये जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती पूर्व चाचणी मध्यमान गुणांकामध्ये सार्थ फरक आढळून येत नाही.
- २) छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमध्ये जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती उत्तर चाचणी मध्यमान गुणांकामध्ये सार्थ फरक आढळून येत नाही.
- ३) छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमध्ये जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती पूर्व व उत्तर चाचणी मध्यमान गुणांकामध्ये सार्थ फरक आढळून येत नाही.

संशोधनाची मर्यादा :-

- १) प्रस्तुत संशोध हे अध्यापक विद्यालय खिरोदा पुरते मर्यादित होते.
- २) प्रस्तुत संशोधनात अध्यापक विद्यालयातील प्रथम व द्वितीय वर्षातील छात्राध्यापकांचा समावेश होता.
- ३) प्रस्तुत संशोधनात चाळीस विद्यार्थ्यांचा समावेश होता.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत संशोधनात अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांमधील जीवन कौशल्ये विषयक जाणीव जागृतीचा शोध घेण्यासाठी प्रायोगिक पध्दतीचा वापर करण्यात आला होता.

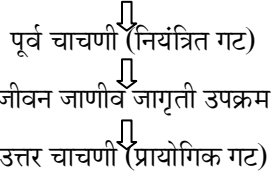
न्यादर्श निवड :-

अध्यापक विद्यालयातील प्रथम व द्वितीय वर्षातील २० पुरुष व २० महिला छात्र असे एकूण ४० छात्राध्यापक स्वनिर्णित नमुना निवडीद्वारे प्रस्तुत संशोधनासाठी निवडण्यात आले होते.

संशोधन अभिकल्प :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी एकलगत अभिकल्पाचा वापर करण्यात आला होता.

एकलगत अभिकल्प (नियंत्रित आणि प्रायोगिक गट)

संशोधन अभ्यासातील चले :-

- १) स्वाश्रयी चले :- जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती उपक्रम
- २) आश्रयी चले :- जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती चाचणीत विद्यार्थ्यांना मिळालेले गुणांक
- ३) नियंत्रित चले :- विद्यार्थी

संशोधनाची साधने :-

- १) डॉ.ए.राधाकृष्णन नायर यांची जीवन कौशल्ये मूल्यांकन प्रमाणित चाचणी.
- २) डॉ.ए.राधाकृष्णन नायर यांचे दहा जीवन कौशल्यांवर आधारित उपक्रम.

चाचणीची अंमलबजावणी :-

जीवन कौशल्ये उपक्रमाच्या अंमलबजावणीपूर्वी छात्राध्यापकांवर जीवन कौशल्ये पूर्व चाचणी घेण्यात आली.

जीवन कौशल्य उपक्रमाची अंमलबजावणी :-

संशोधकाने पूर्व चाचणी घेतल्यानंतर जागतिक आरोग्य संघटनेने (WHO) सुचविलेल्या दहा जीवन कौशल्ये

- १) स्व:ची जाणीव २) समानानुभूती ३) समस्या निराकरण ४) निर्णायक क्षमता ५) परिणामकारक संप्रेक्षण ६) आंतरव्यक्ति संबंध ७) सर्जनशील विचार ८) चिकित्सक विचार ९) भावनांचे समायोजन १०) ताणतणावाचे समायोजन या दहा कौशल्यांवर आधारित कथाकथन, वादविवाद, नाट्यीकरण, भुमिका अभिनय, गटचर्चा, दिग्दर्शन तंत्र यावर आधारित उपक्रमांची अंमलबजावणी प्रायोगिक गटावर करण्यात आली.

संख्याशास्त्रीय तंत्रे :-

अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांमधील जीवन कौशल्ये विषयक जाणीव जागृतीचा स्तर जाणून घेण्यासाठी जीवन कौशल्य जाणीव जागृती मुल्यांकन चाचणीत मिळालेल्या गुणांचे शेकडा प्रमाण, मध्यमान, प्रमाण विचलन काढून संशोधनात मांडलेल्या तीनही परिकल्पनांचे टी परिक्षेद्वारे परिक्षण करून परिकल्पनेचा स्विकार अथवा त्याग करण्यात आला.

परिकल्पना क्र.१ :-

छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमध्ये जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती पूर्व चाचणी मध्यमान गुणांकामध्ये सार्थ फरक आढळून येत नाही.

सारणी क्र. १ :- जीवन कौशल्य जाणीव जागृती पूर्व चाचणी छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांना प्राप्त गुणांचे मध्यमान यांची टी

परिक्षिका पडताळणी दर्शक सारणी

लिंग	एकूण विद्यार्थी (N)	मध्यमान Mean (M)	प्रमाण विचलन SD	स्वाधीनता मात्रा df	प्राप्त टी Calculated (t)	सारणी मूल्य (t)		परिकल्पनेचा त्याग / स्विकार
छात्राध्यापक (Male)	२०	३०४.११	७२.६३	३८	०.११	०.०५	०.०१	स्वीकार
छात्राध्यापिका (Female)	२०	३३७.२	६६.८२			२.०२४	१.६५९	

निरिक्षण व अन्वयार्थ :-

सारणी क्र. १ मध्ये जीवन कौशल्य जाणीव जागृतीपूर्व चाचणीत छात्राध्यापकांचे मध्यमान गुणांक ३०४.११ आहे तर छात्राध्यापिकांचे मध्यमान गुणांक ३३७.२ आहे. हा फरक सार्थक आहे किंवा नाही हे तपासण्यासाठी टी मूल्य काढले असता ते ०.११ एवढे आहे. स्वाधीनता मात्रा (df) ३८ करिता ०.०५ आणि ०.०१ या सार्थकता स्तरावर सारणी टी मूल्य अनुक्रमे २.०२४ आणि १.६५९ एवढे आहे. प्राप्त टी मूल्य हे सारणी टी मूल्यापेक्षा कमी (०.११ < २.०२४) आहे. परिणाम: शून्य परिकल्पनेचा स्विकार केला यावरून असा अर्थबोध होतो की, अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापक व छात्राध्यापिका यांच्या जीवन कौशल्य जाणीव जागृती पूर्व चाचणीच्या मध्यमान गुणांकात लक्षणीय फरक दिसून येत नाही.

परिकल्पना क्र. २ :-

छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमध्ये जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती उत्तर चाचणी मध्यमान गुणांकामध्ये सार्थ फरक आढळून येत नाही.

सारणी क्र. २ :- जीवन कौशल्य जाणीव जागृती उत्तर चाचणी छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांना प्राप्त गुणांचे मध्यमान यांची टी

परिक्षिका पडताळणी दर्शक सारणी

लिंग	एकूण विद्यार्थी (N)	मध्यमान Mean (M)	प्रमाण विचलन SD	स्वाधीनता मात्रा df	प्राप्त टी Calculated (t)	सारणी मूल्य (t)		परिकल्पनेचा त्याग / स्विकार
छात्राध्यापक (Male)	२०	३१८	५४.३४	३८	०.१०	०.०५	०.०१	स्वीकार
छात्राध्यापिका (Female)	२०	३३७	४२.०२			२.०२४	१.६५९	

निरिक्षण व अन्वयार्थ :-

सारणी क्र. २ मध्ये जीवन कौशल्य जाणीव जागृती उत्तर चाचणीत छात्राध्यापकांचे मध्यमान गुणांक ३१८ आहे तर छात्राध्यापिकांचे मध्यमान गुणांक ३३७ आहे. हा फरक सार्थक आहे किंवा नाही हे तपासण्यासाठी टी मूल्य काढले असता ते ०.१० एवढे आहे. स्वाधीनता मात्रा (df) ३८ करिता ०.०५ आणि ०.०१ या सार्थकता स्तरावर सारणी टी मूल्य अनुक्रमे २.०२४ आणि १.६५९ एवढे आहे. प्राप्त टी मूल्य हे सारणी टी मूल्यापेक्षा कमी (०.१० < २.०२४) आहे. परिणाम: शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार केला यावरून असा अर्थबोध होतो की, अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापक व छात्राध्यापिका यांच्या जीवन कौशल्य जाणीव जागृती उत्तर चाचणीच्या मध्यमान गुणांकात लक्षणीय फरक दिसून येत नाही.

परिकल्पना क्र. ३ :-

छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमध्ये जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती पूर्व व उत्तर चाचणी मध्यमान गुणांकामध्ये सार्थ फरक आढळून येत नाही.

सारणी क्र. ३ :- जीवन कौशल्य जाणीव जागृती पूर्व व उत्तर चाचणीत छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांना प्राप्त गुणांचे मध्यमान यांची टी परिक्षिका पडताळणी दर्शक सारणी

लिंग	एकूण विद्यार्थी (N)	मध्यमान Mean (M)	प्रमाण विचलन SD	स्वाधीनता मात्रा df	प्राप्त टी Calculated (t)	सारणी मूल्य (t)		परिकल्पनेचा त्याग / स्विकार
छात्राध्यापक (Male)	४०	पूर्व चाचणी १९०	६६.८२	३८	८.०९	०.०५	०.०१	त्याग (Rejected)
छात्राध्यापिका (Female)		उत्तर चाचणी २०८	४९.०२			२.०२४	१.६५९	

निरिक्षण व अन्वयार्थ :-

सारणी क्र. ३ मध्ये जीवन कौशल्य जाणीव जागृती पूर्व चाचणीत छात्राध्यापकांच्या (पुरुष व महिला) मध्यमान गुणांक १९० आहे तर उत्तर चाचणीत छात्राध्यापकांचे (पुरुष व महिला) मध्यमान गुणांक २०८ आहे. हा फरक सार्थक आहे किंवा नाही हे तपासण्यासाठी टी मूल्य काढले असता ते ८.०९ आले. स्वाधीनता मात्रा (df) ३८ करिता ०.०५ आणि ०.०१ या सार्थकता स्तरावर सारणी टी मूल्य अनुक्रमे २.०२४ आणि १.६५९ एवढे आहे. प्राप्त टी मूल्य हे सारणी टी मूल्यापेक्षा जास्त (८.०९ > २.०२४) आहे. परिणाम: शून्य परिकल्पनेचा त्याग केला यावरून असा अर्थबोध होतो की, वरील दोन मध्यमान गुणांकातील फरक लक्षणीय आहे. यावरून असे दिसून येते की, अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांच्या (पुरुष व महिला) पूर्व व उत्तर चाचणीच्या मध्यमान गुणांकात लक्षणीय फरक दिसून येतो.

निष्कर्ष :-

- १) अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमध्ये जीवन कौशल्ये विषयक जाणीव जागृती नव्हती.
- २) जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती उपक्रमाबद्दल छात्राध्यापक व छात्राध्यापिका सकारात्मक दिसून आले.
- ३) जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती उपक्रम छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांसाठी परिणामकारक दिसून आला.
- ४) जीवन कौशल्ये जाणीव जागृती उपक्रमामुळे छात्राध्यापक व छात्राध्यापिकांमध्ये जीवन कौशल्ये विकसित होऊन जीवन कौशल्य विषयक माहिती आणि ज्ञानात वाढ झालेली दिसून आली.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

कदम चा.प. (१९९९): शैक्षणिक संशोधन शास्त्र, नुतन प्रकाशन, पुणे.

कर्डिले वसंतराव व महाले संजिवनी (२००२): संशोधनात सांख्यिकी तंत्राचे उपयोजन य.च.म.मु. विद्यापीठ, नाशिक.

पंडित ब.वि. (१९९५): शिक्षणातील संशोधन, नुतन प्रकाशन, पुणे.

मुळे रा.श., उमाटे वि.तु. (१९७७) शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.

Best J.W. Kahan J.V. (2008) Research in Education, Printice Hall of India New Delhi

Manual :- Facilitators Manual on Enhancing Life Skills

Rajiv Gandhi National Institute of Youth Development, SriPermbudur

Web Reference:

www.linkedin.com